

She'r o'qish qoidalari

Najmiddinova Sarvara Samariddinovna

Olimjonova Zarnigor Shokirjon qizi

O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat Institutining

Farg'ona Mintaqaviy filialining

Qo'girchoq teatr aktyorligi 2-kurs talabalari

najimiddinovasarvara@gmail.com

zulfizarshakirjanovna@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada, ijodkor she'r ijro ettayotganda, uni his etishi va tasavvur qilishi, urgularni to'g'ri qo'llash haqida ma'lumotlar berib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *She'r, urg'u, ovoz, nutq, san'atkor, diqqat, obraz, ko'nikma, ijro.*

She'riy matnlarni o'qishda ustoz yo'l-yo'riq ko'rsatishi va qo'llanmalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb ettadi. Shuningdek, ijodkor o'qiyotgan matnida nimani ijro ettayotganini anglab olishi zarur, ya'ni, masal, she'r, tasviriy parcha, monologni farqlab olishi kerak. Albatta, vergul, undov, so'roq, nuqta kabi tinish belgilariga ahamiyat bergan holda pauzalarni to'g'ri qo'llash maqsadga muvofiq.

Talaba-san'atkor ijrochi adabiy asarni ijro etishga tayyorlanayotgan paytda faqat matnni emas, balki asarni tushunishga yordam beradigan barcha narsani o'rganadi. Asarni o'rganishdan avval uni ichdan o'qib birinchi tasavvurga ega bo'ladi. Bu birlamchi kechinmalar ijrochi uchun juda muhimdir. Talabalar epik asarni o'qiganda biror narsa to'g'risida gapirib beradilar va shu bilan birga, unga o'z munosabatlarini, o'z tuyg'ularini ham bildiradilar. She'r o'qish bo'yicha o'tkaziladigan mashg'ulotlarni talabalarning mantiqiy o'qish bo'yicha olgan bilim va ko'nikmalari bilan kengaytirish mumkin. K.S. Stanislavskiy mantiqiy urgularning gizigarli xossalari haqida to'xtalib, she'r o'qilganda faqat urg'uning kuchi emas, balki sifati ham muhimligini alohida ta'kidlaydi.

Muhimligi shundaki, u tepadan pastga tushayaptimi, og'ir yo'nalishdani yoki tepadan yengil uchyaptimi, o' tkir botayaptimi kabi fikrlarga e'tiborni qaratadi. Lirik she'ming birinchi yo'nalishida asosiy diqqat ijrochilik vazifasini hal qilishga, ya'ni irochining so'z harakatlariga qaratiladi. So'ngra yosh ijrochilarning e'tibori she'ning musiqiylikiga ham qaratiladi. Epik asarni o' qiyotganda uzoq vaqt mobaynida ijrochining ichki nigohi oldida muayyan bir manzara turadi va u yoki bu detallar bilan to'ldiriladi. Lirik she' rda esa obrazlar tezda o' zgaradi va ularning ketma-ketligi shoirning ichki nigohiga bog'liq bo'lgani uchun ularning voqealarni rivojlanish mantiqiga nisbatini ilg'ab olish qiyinroq. Amaliy mash'ulotlar jarayonida she'r o'qiyotganda talabalarni asardan olingan aniq tasavvurdan foydalanishga o'rgatish nasriy matni o'qishdan qiyinroq ekanligi ko'p kuzatilgan. Guruhli mashg'ulotlar uchun lirik she'rga murojaat qilgan ma'qul: tanlab olingan she'riy matni dastavval talabalar o'zlari o'qishadi yoki o'qituvchi ovoz chiqarib o'qiydi. She'rda aks ettirilgan fikr va hislar to'g'risida gapiriladigan eng muhim jihatlari yoritiladi, mantiqiy urg'ular aniqlanadi, tasavvurda hosil bo'lgan obrazlar aniqroq chiziladi. She'r o'qishdagi kamchiliklarni yo'qotish uchun ko'proq yakka darslarda mashq qilish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, ijrochi talabaning ayrim islatian jamoa bo'lib ishlash jarayonida shakllanishi ham mumkin. Ayniqsa, nutq texnikasi, o'qish mantig'i, boshqa ko' nikhmalar o'qituvchining har bir talaba bilan maxsus ishlaganida yanada oydinroq namoyon bo'ladi.¹

Haqiqiy san'at va biror asarni «umuman» shunchaki ijro etish bir-biriga ziddir. Biri ikkinchisini yo'q qiladi. San'at tartib va uzviylikni sevsa, «umuman» rol o'ynash tartibsizlik, chalkashlik va mantiqsizlikdan iborat bo'ladi. Shuning uchun ham ijrochilik san'atida umumiylikka, haybarakallachilikka yo'l qo' yib bo'lmaydi va har bir asar uchun belgilanadigan harakatlar o'sha adabiy mate-riallarning mazmuni, konteksti, goyasi; rejissor yoki ijrochining oliy magsadi tarkibidan tug'ilishi hamda aniq, muayyan va chuqur magsadli bo'lishi kerak.

Harakatning yana bir xususiyati uning erkinligidir. Shuni aytish kifoyaki, sahna asari oldiga qo'yiladigan oliy maqsadning o'zgarishi bilan adabiy

¹ A. Nosirov. Toshkent-2013. 70-71-betlar
www.tadqiqotlar.uz

materialdagi harakatlar va ularning sifati ham o'zgarishi mumkin. Shuningdek, bir adabiy material oldiga turli rejissor va turli ijrochilar tomonidan turlicha oliy maqsad qo'yilgani kabi, harakat ham turlicha belgilanishi mumkin. Bu hodisa san'atning ijodiy tabiatidan kelib chigadi.

Xullas, ijrochi biror adabiy materialni qo'lga olar ekan, undagi harakatni belgilab olishi shart, ijrochilik jarayonida esa ularni bajarishi kerak. Chunki drama san'ati, shuningdek, so'z san'ati harakatlilik bilan tirikdir.

Mantiqiy urg'u - Ijrochilik uchun tanlangan adabiy asar matnidagi bir qadar bo'rttirilishi, boshgalari qatoridan ajratilishi lozim bo'lgan bo'laklarga birinchi darajali bo'laklar, ijro jarayonida o'sha bo'laklarning gandaydir me'yorda boshgalari qatoridan ajratilishi, bo'rttirilishiga esa mantiqiy urg'u deyiladi.

«Urg'u - nutqimizdagi... muhim elementdir, - deydi K.S.Stanislavskiy, - urg'u - jumla yoki zvenodagi eng muhim so'zni belgilab turgan ko'rsatkichdir!». Demak, matn ustida ishlaganda eng avval ana shu «ko'rsatkich»larni, ya'ni jumla va matn uzvlaridagi birinchi darajali so'zlarni aniqlab olish lozim. So'z san'atida «urg'u» bilan ifoda etib kelinayotgan tushuncha, aslida mandagi muayyan uzvni ajratish yoki bo'rttirishni anglatadi.

Mantiqiy urg'u tushuvchi so'z, so'zlar guruhi va ayrim hollarda butun mantiqiy guruhlarini ajratish bilan cheklanib qolish yaramaydi, chunki bu faqat ishning texnik tomoni, xolos. Badiiy so'z gavdalanishi jarayoni uchun muhim bolgan va ijod bosqichiga yaqinlashtiruvchi nabatdagi ish mantiqiy urg'u tushadigan bo'laklarni butun tafsilotlari bilan atroflicha tushunib yetishdir. Bu esa, o'z navbatida, urg'ulanuvchi so'zlar zanjiridagi bir xillikka (monotonlikka) barham beradi.

Xullas, mantiqiy urg'u guruh, jumla, vogue va parchadagi mazmuni belgilovchi eng muhim so'zlarga tushadi.²

Xulosa qilib aytganda, she'r ijro qilishning ham o'z qoidalari mavjud. Agar ijodkor qo'llanmalardan to'g'ri foydalana olsa va qoidalarga royiya etsa u har qanday she'r matnini ravon va yorqin ijro eta oladi.

² A. Nosirov. Toshkent-2013. 68-69-betlar
www.tadqiqotlar.uz

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A. Nosirov. Sahna nutqi. Toshkent-2013
2. Karimov I.A. Milliy teatrimiz - iftixorimiz. Toshkent shahrida Akademik Drama teatri yangi binosining ochilish marosimida so'zlagan nutqi. 2001-yil 30-avgust.
3. A'zam A. Aruz. - T., 2006.
4. Alimjonova Z. Sahna nutqi. - T., «Fan», 2005.
5. Jumaniyozov R. Nutqiy mahorat. - T., 2005.
6. Nosirova A. Jonli so'z san'ati asoslari. - T., 2003.